

Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva

Martí Niubó i Baqué, Bruno Avelar Rosa. Direcció de Promoció i Esdeveniments Esportius, Institut Barcelona Esports

de Barcelona s'enuncia la necessitat de facilitar i promoure la pràctica de l'activitat físicoesportiva de tota la població, ja que les seves possibilitats es consideren elements generadors de qualitat de vida i salut, de models de participació ciutadana i d'integració social.

En aquest sentit, l'arribada de col·lectius d'immigrants tan diferenciats suposa un repte per a la política de promoció esportiva municipal existent. Amb l'objectiu d'aclarir aquesta realitat i la tipologia d'una futura intervenció, l'Institut Barcelona Esports va encomanar a Jaume Bantulà i Janot i Ricardo Sánchez Martín, de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna de la Universitat Ramon Llull, l'elaboració de l'estudi «Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva», que es va dur a terme durant el bienni 2006-2008 emprant una metodologia de recerca participativa amb col·lectius de persones immigrants i entitats. Els objectius eren: conèixer la realitat del fenomen migratori a Barcelona, estudiar la realitat de la pràctica esportiva, analitzar les polítiques d'integració a escala general –i en particular les polítiques de promoció de la pràctica físicoesportiva de les persones novvingudes, i finalment, establir criteris per a la promoció de la pràctica físicoesportiva.

ca feta i afegeix també una visió de caire més operatiu respecte a la política municipal que pretenem endegar des de la Direcció de Promoció Esportiva de l'Institut Barcelona Esports de l'Ajuntament de Barcelona, en la qual ens plantegem elaborar un pla d'intervenció municipal per a la població immigrant.

L'article comença amb la presentació de la realitat de la immigració a Barcelona i concreta la pràctica esportiva d'aquest grup poblacional (s'hi consideren els hàbits esportius i les barreres i demandes assenyalades per la població immigrant de cara a la pràctica esportiva). Finalment es tracten els principis per a una política de promoció esportiva a Barcelona.

La població estrangera

L'informe estadístic sobre immigració elaborat per l'Ajuntament de Barcelona l'any 2006 assenyala que hi ha 260.058 persones estrangeres empadronades a Barcelona, xifra que representa el 15,9% sobre el total de la població de la ciutat (Ajuntament de Barcelona, 2006a). Actualment hi ha prop de 295.000 persones de nacionalitat estrangera a la ciutat, el 90% de les quals fa menys de cinc anys que hi resideix.

Més de la meitat de les persones estrangeres de la ciutat provenen del continent americà (d'Amèrica del Sud prové el 42% del total de persones estrangeres), el contingent europeu repre-

el Magrib, el 8,6%.

També podem observar que el 52% de les persones estrangeres són homes i que la meitat pertanyen al grup de 25-39 anys d'edat. Els districtes de Ciutat Vella, l'Eixample i Sants-Montjuïc concentren el 50% de la població estrangera resident a la ciutat.

No hi ha una distribució equilibrada pel que fa als els districtes on s'han establert, ni al gènere, l'edat ni la nacionalitat. En aquest sentit, aquests resultats són un clar senyal que l'arribada dels diversos col·lectius de persones immigrants, de procedències i cultures tan diferenciades, creen un nou repte per als plantejaments polítics municipals, on òbviament s'inclou la promoció esportiva. S'ha de conèixer aquesta realitat per tal de poder intervenir-hi de manera que la pràctica de l'esport i els seus beneficis puguin arribar a tothom sense exclusions.

La pràctica esportiva de la població estrangera

En aquest context s'emmarca el treball «Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva». En la seva elaboració es va desenvolupar una recerca participativa a fi de conèixer les barreres que troben els col·lectius immigrants per a la promoció de la pràctica esportiva, amb la fi de senyalar els criteris bàsics per a una intervenció municipal més eficaç.

Els resultats de l'estudi es basen en les enquestes fetes a 4.000 ciutadans i ciutadanes de Barcelona (2.000 autòctons i 2.000 provinents d'altres llocs), a més de la utilització de tècniques d'observació (observació directa, entrevistes semiestructurades, entrevistes en grup, mètode Delphi), participació social (dinàmiques de grup, assemblees) i anàlisi (documental, estadística i de contingut).

Els hàbits esportius de la població barcelonina

Si analitzem la pràctica esportiva de la població barcelonina en funció del lloc de naixement trobem que al voltant del 70% de les persones nascudes a la resta de Catalunya i a la Unió Europea practiquen esport. A l'altre extrem se situen les persones nascudes a la resta del món, amb un índex de pràctica esportiva del 61% (gràfic 1).

Aquestes dades confirmen tendències ja identificades en el marc de l'*Estudi dels hàbits esportius de la població en edat escolar a la ciutat de Barcelona* (2007), on es podia observar que aquest segment de la població estrangera presenta una baixa taxa de pràctica esportiva en comparació amb la població nascuda a l'Estat espanyol i Catalunya (gràfic 2). També s'hi observaven dades rellevants pel que fa a la distribució territorial de la pràctica esportiva. Cal destacar que Ciutat Vella, on el 30,1% de la població ha nascut a l'estranger, és el districte on hi ha uns nivells de pràctica esportiva més baixos (43,5%),

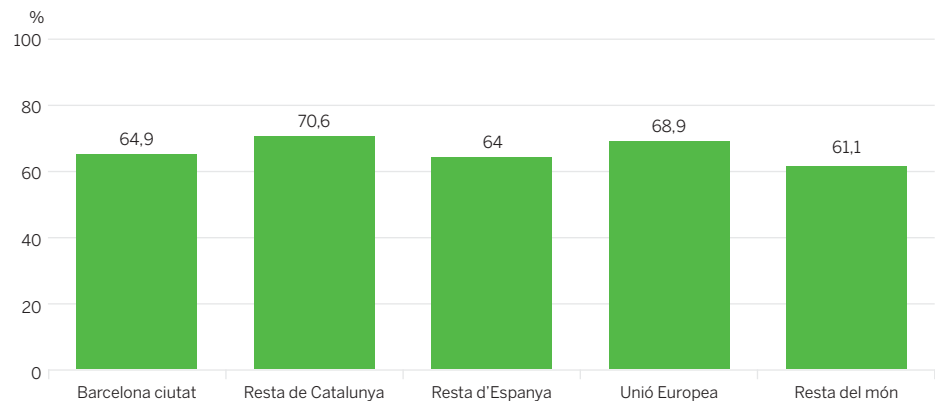
molt per sota de la resta de districtes, on els infants i joves en edat escolar tenen uns índexs de pràctica esportiva que superen el 60%.

En aquest sentit, els resultats de l'estudi realitzat també indiquen que els diferents grups de població estudiats esmenten motivacions diferents per a la pràctica esportiva. Per a la població

en general el més important és «fer exercici físic/mantenir-se en forma», mentre que per a la població estrangera el motiu principal és «divertir-se» i «trobar-se amb els amics» (gràfic 3).

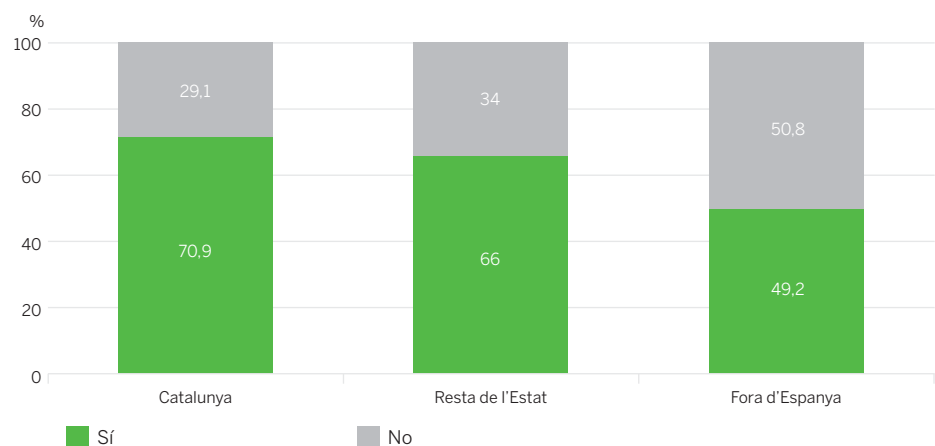
També respecte a la manera de practicar esport trobem que la població general prefereix fer-ho «individualment», mentre que la població es-

Gràfic 1. Índex de pràctica esportiva segons l'origen. Barcelona, 2008

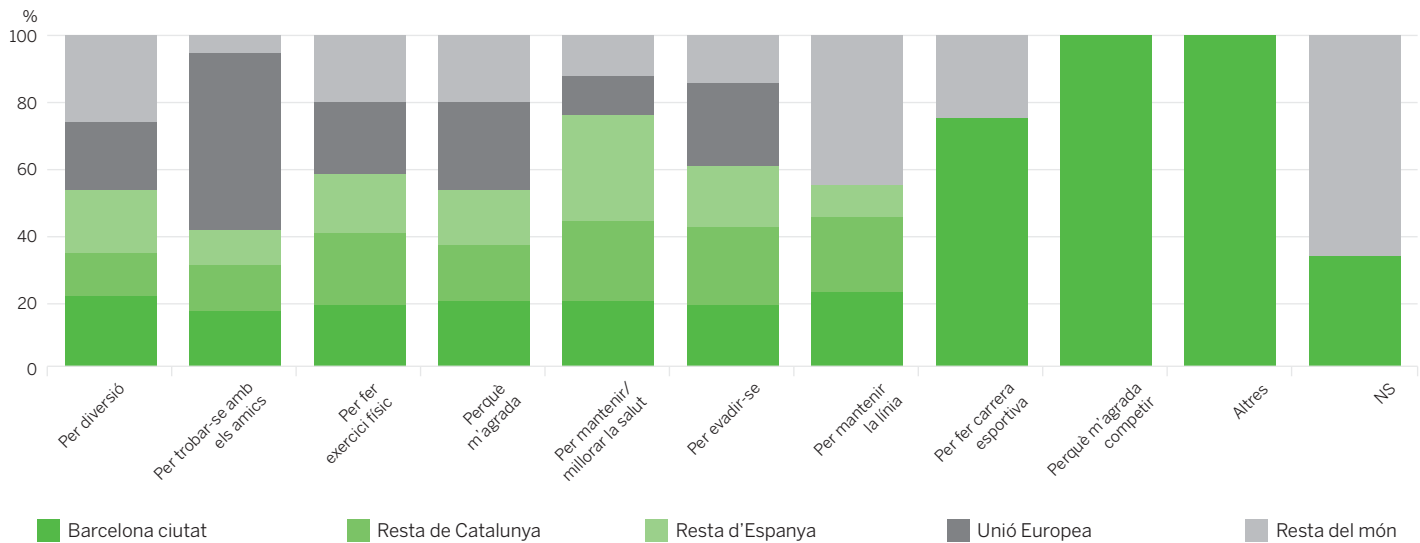
Font: Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva (2008).

Gràfic 2. Índex de pràctica esportiva de la població escolar segons el lloc de naixement. Barcelona, 2007

Font: Estudi dels hàbits esportius de la població en edat escolar a la ciutat de Barcelona (2007).

Gràfic 3. Motius per a la pràctica esportiva. Barcelona, 2008

Font: Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva (2008).

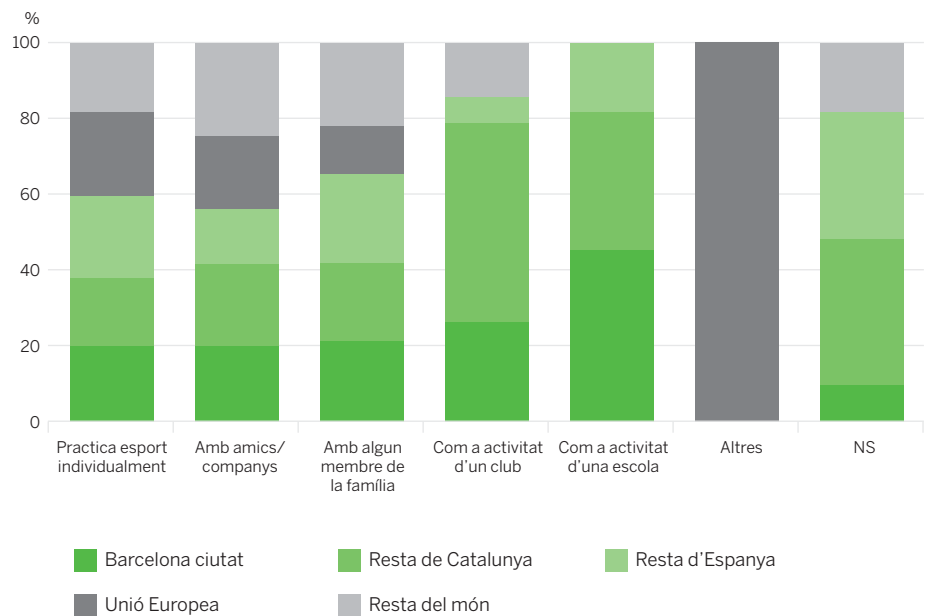
trangera es destaca per la pràctica «en grup» (gràfic 4).

Un altre punt fonamental en l'anàlisi dels hàbits de pràctica esportiva de la població estrangera i la població autòctona és el lloc on es fa aquesta pràctica, que considera el parc, el carrer, la platja, el port/mar, la mateixa casa i la muntanya. La població de la «resta del món» tendeix a desenvolupar la pràctica esportiva als parcs de la ciutat en més mesura que no pas la població autòctona i comunitària.

També trobem diferències significatives pel que fa a la pertinença a clubs esportius, de manera que la població estrangera és la que menys relació manté amb entitats esportives (gràfic 5).

En relació amb els motius de la no-pertinença a cap club o associació, els

Gràfic 4. Forma de pràctica esportiva. Barcelona, 2008

Font: Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva (2008).

ciutadans i ciutadanes procedents de la «resta del món» diuen simplement que no els agrada vincular-s'hi. Per la seva banda, les persones nascudes a Barcelona són les que més emfasitzen la necessitat de «millorar els equipaments esportius de carrer», mentre que el col·lectiu de la «resta del món» indica la necessitat de «promoure Barcelona com a ciutat de l'esport» amb diferències molt significatives respecte a les restants poblacions considerades.

La població de la «resta del món» també prefereix dur a terme la seva activitat esportiva els caps de setmana (amb una diferència molt significativa respecte a la resta de grups), ja que també són els que declaren tenir més manca de temps per poder-s'hi dedicar.

L'Enquesta d'hàbits esportius a Barcelona (2006b) i l'Estudi dels hàbits esportius de la població en edat escolar a la ciutat de Barcelona (2007) també ofereixen informació respecte a les dife-

rències en la pràctica segons el gènere i l'edat, encara que no es pot concretar el lloc d'origen dels ciutadans i ciutadanes.

- D'una banda, els resultats de l'enquesta escolar indiquen que els joves escolars barcelonins practiquen més esports col·lectius (futbol/futbol sala, amb el 43,6%; bàsquet, amb el 25,6%) mentre que les joves es dediquen més a les danses (26,4%) i la natació (25,2%).

- D'altra banda, els resultats de l'Enquesta d'hàbits esportius ens indiquen que en l'edat adulta tant homes com dones desenvolupen més pràctica esportiva de manteniment (caminar, gimnàstiques, natació), encara que el percentatge de pràctica d'aquestes activitats per part de les dones és bastant més elevat que en els homes (caminar: 35,2% dones, 20,0% homes; natació: 28,6% dones, 21,7% homes; gimnàstiques de manteniment: 21,3% dones, 15,9% homes), els quals segueixen par-

ticipant en esports col·lectius amb incidència en la pràctica de futbol (17,9%).

En resum, i d'acord amb les dades de les enquestes observades, podem afirmar que la població estrangera que viu a la ciutat de Barcelona presenta les característiques següents:

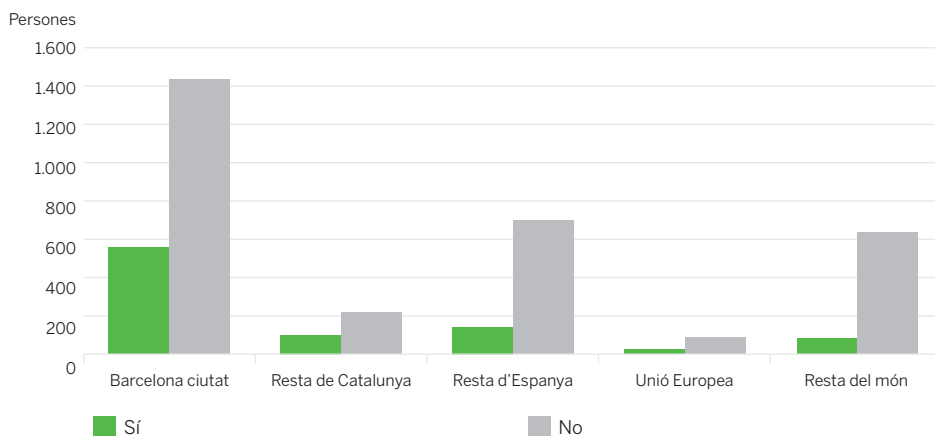
- Pràctica esportiva informal.
- Diversió com a motiu principal de pràctica esportiva.
- L'espai de pràctica és habitualment l'espai públic (carrers, places i parcs).
- La pràctica esportiva es du a terme majoritàriament per compte propi, i es deixen en segon terme els clubs i les associacions esportives.
- Es valoren les relacions socials (pràctica amb amics, familiars, etc.).
- La pràctica esportiva està vinculada a la identitat cultural i nacional.
- Hi ha diversitat d'activitats i formes de pràctiques. Diferències per gènere i edat: els joves masculins practiquen esports d'equip; les joves practiquen activitat física de manteniment i diversos tipus de danses.

Un cop feta la caracterització de la pràctica esportiva de la població immigrada a Barcelona, s'exposen els resultats obtinguts en l'anàlisi qualitativa efectuada al mateix estudi per determinar criteris de promoció i intervenció esportiva.

Barreres i demandes assenyalades per la població immigrant

Prioritzant el denominat pluralisme metodològic a través d'un disseny

Gràfic 5. Pertinença a un club esportiu segons el lloc de naixement. Barcelona, 2008

Font: Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva (2008).

multimètode que permet aprofundir millor l'objecte d'estudi (Domínguez i Coco, 2000), els autors de l'estudi en qüestió van utilitzar una estratègia de triangulació de diferents mètodes per analitzar un mateix aspecte de la realitat socioesportiva considerada. Concretament, com a tècniques de recerca es van emprar eines d'observació (cerca documental i estadística, observació directa, entrevistes semiestructurades, entrevistes en grup, mètode Delphi), participació (dinàmica de grups, assem-

bles) i anàlisi (documental, estadística i de contingut).

La gran majoria dels instruments de recerca qualitativa es van aplicar al llarg de les diverses conferències pronunciades en l'àmbit de l'exposició «Esport i construcció de ciutadania», organitzada per l'Institut Barcelona Esports al Museu Olímpic de la ciutat entre els dies 17 de gener i 31 de març de 2008.

Tal com hem assenyalat abans, la utilització d'una metodologia qualitativa va permetre als autors de l'estudi

trobar informació rellevant amb vista al coneixement de barreres i demandes per a la pràctica esportiva.

Els resultats de la recerca de caire qualitatiu es troben sintetitzats a la taula 1, i fan referència a les «barreres» i les «demandes» efectuades per la població considerada en els àmbits econòmic, social, cultural i polític.

Com es pot observar, les demandes fetes estan relacionades amb les barreres considerades. En aquest seguiment, presentem a continuació aquells que

Taula 1. Demandes i barreres (d'àmbit econòmic, social, cultural i polític) indicades per la població immigrant. Barcelona, 2008

	Barreres	Demandes
Econòmiques	Cost de la instal·lació. Quota del club o entitat. Cost de les fitxes federatives. Manca d'equipaments oberts, controlats i gratuïts.	Gratuïtat dels equipaments esportius o preus assequibles. Ajuts per reduir les quotes dels clubs o entitats. Reducció del cost de les fitxes federatives. Equipaments oberts, controlats i gratuïts.
Socials	Distància de les instal·lacions esportives. Manca d'informació. Manca d'espais públics adaptats a la diversitat de pràctiques físicoesportives. Més alternatives al lleure sedentari. Reduïda oferta d'espais. Aspectes relacionats amb estereotips de gènere. L'origen ètnic. La condició social. Manca d'educadors-entrenadors.	Millora de la informació. Adaptació d'espais públics a la diversitat de pràctiques físicoesportives. Educació per al lleure. Ampliació de l'oferta d'espais d'ús esportiu. Diversificació de l'oferta en funció del gènere, l'edat, l'origen ètnic, etc. Formació d'educadors-entrenadors.
Culturals	Autoexclusió. Diferències culturals quant a la salut, ús del lleure, la cultura del cos. Diferent valoració de l'activitat física. Reduïda oferta de pràctiques esportives (majoritàriament s'ofereix futbol i bàsquet). Cultura alimentària.	Campanyes educatives que permetin valorar positivament l'activitat físicoesportiva com a eina per a la salut i la qualitat de vida. Difusió de les pràctiques multiculturals.
Polítiques	Dificultats d'accés al sistema federatiu. Dificultats d'accés a les instal·lacions públiques. Legislació restrictiva.	Afavorir l'accés al sistema federatiu. Millorar l'accés a les instal·lacions públiques. Modificar la legislació esportiva.

Font: Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva (2008).

creiem que són els eixos de relació entre les demandes i les barreres, els quals estableixen la línia d'intervenció en la promoció esportiva a la ciutat de Barcelona des del punt de vista de la població considerada.

- Revisar la legislació de manera que possibiliti una major participació.
- Millorar i afavorir l'accés a instal·lacions i sistemes esportius.
- Dur a terme campanyes de promoció de l'activitat física.
- Difondre les pràctiques multiculturals a través de campanyes educatives i promocionals.
- Adaptar espais públics per a la diversitat de pràctiques fisicoesportives.
- Revisar les condicions d'accés a clubs, entitats i instal·lacions.
- Obrir equipaments esportius de manera controlada i gratuïta.

Aquests punts no estan allunyats del que planteja la població en general, tal com podem observar a l'estudi sobre els hàbits esportius a Barcelona, on trobem, per exemple, que el 55% de la població considera que la dotació d'instal·lacions esportives a la ciutat és insuficient o del tot insuficient, així com el 76,9% pensa que és molt o bastant important que l'Ajuntament es preocupi d'organitzar activitats esportives per a tothom.

Els principis per a la promoció esportiva a Barcelona

D'acord amb els resultats trobats a les anàlisis quantitatives i qualitatives, els autors de l'estudi van avançar una

proposta de principis bàsics sobre els quals s'hauria d'elaborar un programa de promoció de la pràctica esportiva de la ciutadania, amb l'objectiu de plantejar les línies mestres d'una intervenció en la política esportiva relacionada amb la població immigrant. A més dels principis regidors, els autors també van proposar tot un seguit de mesures (taula 2).

Els principis plantejats representen les eines conceptuals a través de les quals s'hauria de treballar la promoció esportiva a Barcelona (principis, aquests, que, tanmateix, són extrapolables a altres realitats). Un cop siguin assumits i integrats a la política municipal, caldria donar-los una consciència proactiva que permetés plantejar un pla d'intervenció basat en mesures concretes.

Conclusions

La gran majoria de les diferències es troben entre el grup de la «resta del món» i els altres grups considerats. D'aquesta manera, i si assumim que la població estrangera de la resta del món representa tres quartes parts del total de la població estrangera a Barcelona, creiem que aquest és un grup que requereix una atenció especial respecte a la promoció esportiva.

Tanmateix, la Direcció de Promoció i Esdeveniments Esportius de l'Institut Barcelona Esport s'està posant d'acord amb el Gabinet Tècnic d'Immigració de l'Ajuntament, el qual insisteix en la necessitat d'aplicar les polítiques municipals sota la premissa de la «nor-

malització», encara que es pugui parlar de diferents actuacions en funció dels plans territorials d'immigració per als districtes. Creiem que la normalització referida ha de ser concebuda amb doble sentit, és a dir, que les pràctiques autòctones siguin obertes i assistides i promocionades amb vista als qui vénen de fora, com també que les pràctiques que afecten les persones immigrants puguin ser difoses i participades per tota la resta de la població de la ciutat, sense fer ús de cap discriminació positiva envers totes dues poblacions. Aquesta metodologia s'allunya de la visió tradicional de plantejar una societat o una cultura i s'apropa al cosmopolitisme metodològic plantejat per Beck (2005), on les realitats identitàries mai no són excloents, sinó que desenvolupen individus poliglots, cosmopolites i amb múltiples identifications.

D'aquesta manera, aquest plantejament no considera el concepte de cultura des del punt de vista de la barreja entre les diferències culturals, tenint en compte que, tal com indica Manuel Delgado a *Diversitat i integració. Lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya* (1998), «els que defensen el mestissatge cultural, en la mesura que les cultures que s'han de mesclar estan suggerint que poden no fer-ho. Davant d'aquesta premissa, s'ha de proclamar que no cal barrejar les cultures, perquè de fet no poden fer altra cosa, i cadascuna d'elles és en si mateixa una barreja». De fet, és més lícit parlar d'hibridació cultural, de processos i transculturali-

Taula 2. Principis per a la promoció esportiva

Principis	Mesures
Igualtat Equiparació de drets, deures i oportunitats dels ciutadans.	Promoció de la igualtat d'oportunitats i en contra de l'exclusió social. Aposta per actuacions encaminades a l'assoliment de percentatges de participació esportiva similars entre nacionals de tercers països i autòctons. Foment de la pràctica esportiva per a persones en situació d'especial vulnerabilitat. Introducció de la perspectiva de gènere.
Perdurabilitat Acció sostinguda en el temps fins a l'obtenció de resultats.	Garantir la realització dels plans d'intervenció al llarg del temps plantejant la seva aplicació a una durada determinada i articulada (bienni, trienni, etc.).
Integralitat Tractament integral del conjunt d'àmbits que poden afectar la integració dels immigrants.	Equiparació quant a tracte de les polítiques esportives en relació amb altres polítiques sectorials (treball, educació, habitatge, sanitat, etc.). Aposta decidida per un tractament transversal que es tradueix en la inclusió de l'esport en els plans d'immigració, en les polítiques d'integració i en les polítiques de promoció esportiva de les diferents administracions. Enfocament holístic del fenomen migratori.
Normalització Inclusió dels immigrants en els sistemes generals de serveis que l'estat del benestar presta a la ciutadania.	Aprofitament dels serveis existents, si bé reorientant aquests per atendre la diversitat de ciutadans i ampliant recursos per afrontar l'augment de població que fa ús dels serveis. Adequació de l'oferta esportiva a les demandes d'una societat diversa.
Participació Presència dels diferents agents i organitzacions socials en el procés d'elaboració, així com durant l'execució i avaluació del pla.	Implicació del tercer sector en el disseny i aplicació de les polítiques de promoció esportiva. Foment de l'associacionisme i de la participació de les associacions i entitats d'immigrants pel que fa a la incorporació de la pràctica d'activitats físicoesportives. Implicació d'entitats, clubs, federacions i associacions esportives.
Coordinació Establiment de tasques de coordinació entre les diferents administracions locals, autonòmiques i estatals.	Creació de mecanismes que obligui a la coordinació de tècnics que intervingen en matèria esportiva dins de l'Administració local. Incentivació de la coordinació de diferents àmbits de l'Administració local. Impuls de la coordinació amb la resta d'administracions. Proposició de contactes periòdics entre l'administració i el tercer sector. Optimització i racionalització dels recursos dels diferents agents públics i privats. Desplegament de treball en xarxa entre els agents polítics, socials i econòmics.
Descentralització El pla s'adequa al territori amb la participació de les administracions locals i les organitzacions socials en l'execució de les polítiques públiques.	Adequació de la promoció esportiva com a àmbit sectorial a la seva territorialitat. Aplicació d'uns mateixos criteris de promoció esportiva (coherència) però amb diferent intensitat a cada barri i districte de la ciutat.
Cooperació Fomentar polítiques i experiències de codesenvolupament amb els països d'origen de la immigració.	Suport a iniciatives de codesenvolupament en l'àmbit esportiu amb els països d'origen de la immigració.
Transculturalitat Estimular les relacions bidireccionals i recíproques entre la societat d'acollida i la població immigrada, afavorint els processos d'hibridació cultural personal.	Valoració de la diversitat de cultures esportives. Respecte per la multiculturalitat esportiva. Reconeixement de la diversitat apostant per la interculturalitat.
Finançament Cercar els diversos agents econòmics (administracions, empreses privades) que són susceptibles de facilitar els recursos econòmics per al desplegament del pla.	Determinació de fórmules per aconseguir vies de finançament. Desplegament de dotació pressupostària en cadascuna de les accions del pla que ho requereixin.

Font: Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva (2008).

tat, assumint que aquest fet implica un moviment, un pas des d'una situació cultural cap a una altra.

En aquest sentit, l'esport és un sistema productor en les societats modernes, convertit en un element clau de la comunicació entre sistemes socials i polítics i mitjà d'homogeneïtzació de símbols culturals, el qual funciona com un instrument de fusió (Sánchez, 2003). És aquí on l'esport com a antropologia d'igualtat dels individus harmonitza simbòlicament les contradiccions culturals.

Així mateix, l'origen ètnic i les cultures corporals i esportives associades no són predeterminats ni immutables. En la mesura que els diacrítics bàsics són els mateixos que per a tota la ciutadania, s'ha de continuar millorant les condicions socials que fan possible la seva pràctica. Efectivament, la inserció en el sistema esportiu de la població immigrada ha produït l'augment de la pràctica esportiva en diferents esports com el beisbol, els escacs, el voleibol o la lluita, i ha permès l'aparició de nous esports com el criquet (el qual presenta una proposta de federació catalana). Aquesta realitat permet així un renovat «sistema híbrid» que suma les aportacions esportives de tots els ciutadans.

En conclusió, assenyalem que des de l'Institut Barcelona Esports de l'Ajuntament de Barcelona estem impulsant algunes accions de les quals també són beneficiàries persones nouvingudes. Els trets bàsics d'aquestes intervencions estan relacionats amb les demanes i les barreres observades, i es fonamenten

en els principis plantejats per a la promoció esportiva. En aquesta línia destaquem les accions següents:

La realització d'un cens d'espais esportius escolars que permeti, en primer lloc, conèixer la realitat d'aquests espais (mancances, taxa d'utilització, condicions físiques, humanes i d'accés) i, en segon lloc, detectar les possibilitats d'utilització dels espais amb condicions de pràctica per entitats i agents externs al centre docent. L'operativitat d'aquest cens permetrà augmentar el ventall d'espais esportius disponibles per a la utilització.

El suport al programa «De marxa fent... esport» (impulsat des de la Fundació Mensalus), el qual pretén incidir en les poblacions de joves en risc d'exclusió a través de la seva vinculació a la pràctica esportiva regular a les instal·lacions esportives municipals amb facilitats d'abonament.

L'aprofitament de l'espai públic per a la pràctica esportiva, un exemple del qual és el projecte «Activa't», el qual pretén donar la possibilitat de pràctica esportiva suau als parcs i jardins de la ciutat per part de la gent gran que visqui a Barcelona.

La intenció d'organitzar cursos tècnics de monitoratge gratuïts o a baix cost per a totes aquelles entitats que treballin amb agents que no presentin la formació mínima exigida.

En aquest sentit, creiem que cal desenvolupar una estratègia municipal conjunta per enfortir accions com les comentades i de noves que assegurin

una participació normalitzada de la població (assumint la seva diversitat) en les diferents opcions de pràctica esportiva que Barcelona pot oferir.

Bibliografia

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Barcelona, immigració i cultures esportives: estudi per determinar criteris d'intervenció i promoció esportiva*. Barcelona, 2008.

— *Estudi dels hàbits esportius de la població en edat escolar*. Barcelona, 2007.

— *Informes estadístics. La població estrangera a Barcelona*. Barcelona, 2006a.

— *Enquesta d'hàbits esportius a Barcelona. Presentació de resultats*. Barcelona, 2006b.

— *Pla estratègic de l'esport de Barcelona*. Barcelona, 2003.

BECK, Ulrich. *La sociedad del riesgo*. Barcelona: Paidós, 1998.

BELL, Daniel. *Las contradicciones culturales del capitalismo tardío*. Madrid: Alianza, 1987.

DELGADO, Manuel. *Diversitat i integració. Lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya*. Barcelona: Empúries, 1998.

DOMÍNGUEZ, Màrius; COCO, Andrés. «El pluralisme metodològic com a posicionament de partida. Una primera valoració del seu ús a la recerca social», *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 11 (2000): 105-132.

SÁNCHEZ, Ricardo. «¿Actividad física y deportiva como instrumento de integración para personas de origen inmigrante? Reflexión sobre algunos casos prácticos del Raval (Barcelona)», a MOSQUERA, José (dir. i coord.). *Deporte y postmodernidad*. Madrid: Librerías Deportivas Esteban Sanz, SL, 2003.